

Dr Mihajlo Ljumović
Poljoprivredni institut — Titograd

TENDENCIJE KRETANJA I BUDUĆNOST OVČARSTVA U CRNOJ GORI

Stanje ovčarstva u Crnoj Gori i njegova problematika obrađivani su u relativno velikom broju istraživačkih i stručnih radova, neobjavljenih studija i elaborata. U tim radovima ukazuje se na poseban značaj ovčarstva za naše područje kako zbog broja ovaca, tako i zbog obima i vrijednosti ovčarske proizvodnje. Za ocjenu razvijenosti ovčarstva istican je podatak da na 100 ha poljoprivrednih površina dolazi preko 100 ovaca, a toliko isto na 100 stanovnika, što je više nego u ma kom drugom području Jugoslavije, osim Makedonije, gdje je ovčarstvo brojno jače nego u nas.

U objavljenim naučnim i stručnim radovima obrađivana je praktično cjelokupna problematika našeg ovčarstva. Posebno je analizirano stanje ovčarstva, eksterijer i proizvodne osobine svih značajnijih autohtonih sojeva, odnosno ekopopulacija ovaca. Takođe je obrađivana problematika oplemenjivanja ovaca, u kom cilju su izvođeni, i još uvijek se izvođe, ukrštanja sa uvezenim plemenitim rasama. Vršeni su eksperimenti sa indukcijom i sinhronizacijom estrusa hormonalnim preparatima, zatim eksperimenti sa tovom jagnjadi i sa liječenjem mišićne distrofije poznate kao »padanje jagnjadi s nogu«. Takođe je istraživana, i dalje se istražuje, problematika zaraznog pobačaja u nekim planinskim područjima Crne Gore. S druge strane, u studijama i planovima razvoja predviđa se porast broja ovaca, kao i porast proizvodnje, prvenstveno kao posljedica genetskog poboljšanja usljed ukrštanja sa stranim rasama.

Prema sadašnjem stvarnom stanju ovčarstva, naša očekivanja i predviđanja u vezi sa porastom broja grla i genetskim poboljšanjem nijesu ostvarena. Mi još imamo krajnje ekstenzivno ovčarstvo sa tradicionalnim, čobanskim načinom ovčarenja, koji nema budućnosti. U takvom sistemu ovčarenja ni neki korisni rezultati naučnoistraživačkog rada nijesu našli odgovarajuću primjenu. Naime, prilikom planiranja eksperimentalnog rada i predviđanja buduće proizvodnje nije se u potrebnoj mjeri vodilo računa o ispoljenim tendencijama u razvoju ovčarske proizvodnje i o budućoj proizvodnoj orijentaciji ne samo u nas nego i na većini brdsko-planinskih područja u Jugoslaviji.

DOSADAŠNJE KRETANJE BROJA OVACA

Posmatrajući kretanje broja ovaca za četrdeset poslijeratnih godina, a uzimajući u obzir i stanje 1928. i 1939. godine, dolazimo do veoma zanimljivih podataka. U poslijeratnom periodu, u intervalima od 7 do 10 godina, imamo stalno smanjivanje broja ovaca, što se vidi iz pregleda:

— 1947-1953. godine	520 000 ovaca	+ 103 000 koza
— 1954-1962. „	595 000 „	i min. broj koza
— 1963-1972. „	559 000 „	i min. broj koza
— 1973-1979. „	520 000 „	i min. broj koza
— 1980-1986. „	485 000 „	i nepoznat broj koza

Korigujući period od 1947. do 1953. godine, kada je, naročito 1947. smanjen broj ovaca i koza u toku rata, zatim usljed obaveznog otkupa i formiranja seljačkih radnih zadruga, broj ovaca smanjivan je svakih deset godina prosječno za 35 000 grla. U istom periodu drastično je smanjen i broj koza, tako da su iste sa oko 270 000 1984 (tab. 1) svedene na nekoliko stotina ili, u najboljem slučaju, na 1 000-2 000 sakrivenih grla. Teško je reći koliko ih sada ima, ali ta brojka jedva da prelazi 30 000.

Tab. 1. — Broj ovaca, koza i goveda u Crnoj Gori
u karakterističnim periodima

(u 000)

Godina	Ovce	Koze	Goveda	Broj stanov. (orjen. ili prema stat.)
1928.	466	149	130	—
1939.	669	179	174	370-380
1946.	299	125	100	—
1947.	361	150	122	—
1948.	662	270	180	377
1950.	510	85	188	393
1952.	557	90	196	412
1954.	617	—	200	434
1956.	585	—	182	458
1958.	534	—	169	453
1960.	640	—	177	517
1962.	612	—	184	—
1964.	540	—	159	—
1966.	573	—	164	—
1968.	596	—	170	515
1970.	559	—	158	—
1972.	510	—	147	—
1974.	484	—	171	554
1976.	530	—	188	568
1978.	561	—	194	582
1980.	504	—	181	593
1982.	482	—	186	—
1984.	460	—	177	—
1986.	489	—	189	530,
				1985.

Prema zvaničnim statističkim podacima prikazanim u tab. 1, najveći broj ovaca na sadašnjem području Crne Gore bio je 1939. godine, kada smo imali 669 000 grla sa 179 000 koza. U to doba Crna Gora imala je oko 380 000 stanovnika. Prema tome, na 100 stanovnika otpadalo je preko 220 ovaca i koza, sredinom žezdesetih godina oko 100 grla, a sada oko 80 grla ovaca i koza zajedno. Značajno je da je u proteklom posmatranom periodu proizvodnja mlijeka, mesa i vune po grlu neznatno porasla, tako da je proizvodnja tih proizvoda po stanovniku sada neuporedivo niža nego, na primjer, 1939. ili 1948. godine.

Smanjenje ovčarske proizvodnje donekle je kompenzirano povećanjem proizvodnje u govedarstvu više zbog uvođenja novih rasa, oplemenjivanja domaćeg govečeta i boljom ishranom nego zbog povećanja broja grla. Tako smo 1948. imali 180 000 grla — neznatno manje nego sada, ali sve od 1975. broj goveda stabilizuje se na prosječno 186 000 grla, s manjim variranjem po godinama. Međutim, govedarstvo se sve više usmjerava na proizvodnju mlijeka, dok je goveđe meso sve deficitarniji proizvod. Na to ukazuje struktura proizvodnih kategorija u kojoj krave i steone junice učestvuju 69^{0/0} prema 40^{0/0} u 1949. godini.

Prema podacima iz tab. 2, apsolutno najveći broj ovaca skoncentrisan je u sjevernoplanskom i polimsko-ibarskom regionu, a zatim u regionu krša. No, relativno značajan broj ovaca nalazi se u primorskom pojasu i regionu krša. Pomenuti regioni obuhvataju opštine: ulcinjsku, barsku, budvansku, tivatsku, kotorsku i hercegrovsku (primorski region); titogradsku i danilovgradsku (zetsko-bjelopovlički); nikšićku i cetinjsku (region krša); kolašinsku, mojkovačku, pljevaljsku, žabljačku, šavničku i plužinsku (sjevernoplanski region); bjelopoljsku, ivanogradsku, rožajsku i plavsku (polimsko-ibarski).

Tab 2. — Poljoprivredne površine, broj goveda i ovaca i broj grla na 100 ha polj. površ. (1985. g)

Region	Polj. pov.		Goveda	Grla na 100 ha polj. pov.		Uslov. grla na 100 ha polj. pov.	
	u 000 ha	Ovce		ovaca	goveda	ovaca	goveda
Primorski	59	37 000	16 000	63	27	6,27	12,63
Zetsko-bjelopav.	76	39 000	39 000	51	29	5,13	17,36
Krša	76	60 000	22 000	79	29	7,89	17,36
Sjevernoplanin.	207	190 000	60 000	92	29	9,17	17,39
Polimsko-ibarski	131	154 000	68 000	117	52	11,75	31,14
Crna Gora	549	480	188 000	87	34	8,74	20,54

Unutar navedenih regiona ovce nijesu svuda ravnomjerno raspoređene. Veći dio nalazi se u područjima na većoj nadmorskoj visini sa više pašnjaka i bliže planinskim pašnjacima koji su sezonski upotrebljivi. U blizini urbanih naselja ovaca je manje, jer ih tu potiskuje goveče orjentisano većinom na intenzivniju proizvodnju mlijeka.

Nesumnjivo je da su prirodni činioci, a naročito struktura poljoprivrednih površina, presudno uticali na razvoj ovčarstva i govedarstva, njihov intenzitet i teritorijalni razmještaj. Ti činioci, koji se ne mogu značajnije mijenjati, i dalje će uticati na razvoj ovih grana stočarstva. No, bez obzira na to što će i dalje biti značajni prirodni činioci, znatan uticaj imaće, takođe, što je i do sada bi slučaj, društveno-ekonomski faktori. Privredni razvoj uopšte, a posebno razvoj industrije, turizma i drugih djelatnosti izvan primarne poljoprivredne proizvodnje, značajno će uticati na stočarsku proizvodnju, posebno na brojnu zastupljenost ovaca i goveda i međusobni odnos te dvije za nas najvažnije vrste stoke. Na broj i odnos pomenutih vrsta bitno su uticali, a uticaće i dalje i sve više, brze promjene u socijalno-ekonomskoj strukturi stanovništva, koje su u Crnoj Gori bile veće nego u drugim područjima Jugoslavije. Na to ubjedljivo ukazuju promjene u sastavu stanovništva, gdje je njegova zastupljenost u poljoprivredi u poslijeratnom periodu opala sa preko 70% na oko 13,5. Struktura stanovništva znatno se razlikuje od jednog do drugog regiona. Najmanje je poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu u zetsko-bjelopavličkom regionu (znatno iznad 6%). U udaljenijim i višim područjima ovog regiona znatan broj sela skoro je sasvim opustio. Stanovništvo se seli u nizinu, bliže urbanim naseljima, a kako su upravo u brdskom dijelu ovog regiona ovce bile brojnije nego u nizini, njihov broj se neminovno smanjio. Zatim, jedan dio stanovništva koji je ostao u brdskim selima bavi se poljoprivredom tek toliko da zadovolji potrebe sopstvenog domaćinstva u nekim osnovnim poljoprivrednim proizvodima. Slično je stanje u regionu krša i primorskom regionu sa 6,5, odnosno 7,5% poljoprivrednog stanovništva. Veći broj poljoprivrednog stanovništva još uvijek ima polimski (nešto iznad 21%), a najviše sjevernoplaninski region — 28%.

Zbog odlaska stanovništva u druge djelatnosti i spuštanja u nizine, iz područja gdje je bilo najviše ovaca, njihov broj se smanjivao, jer je u nižim područjima konkurentnija govedarska proizvodnja, i nekih grana biljne proizvodnje — povrća, voća i grožđa. Naše poljoprivredne površine relativno su male, a naročito obradive, na kojima nema prostora za veći broj ovaca i goveda. U prošlosti se veći broj ovaca gajio zahvaljujući sezonskom iskorišćavanju prostranih planinskih pašnjaka, tako da se na matičnim gazdinstvima u stalnim naseljima moglo proizvesti više stočne hrane

za zimski period. Poznata su mnoga sela, pa i predratne opštine, u kojima je broj domaćinstava koja drže stoku sveden jedva na jednu desetinu u odnosu na stanje prije i neposredno poslije drugog svjetskog rata. Stočni fond, a naročito broj ovaca u ovim krajevima relativno je više smanjen nego broj domaćinstava. Slične pojave uočavaju se i u sjevernoplaninskom regionu, dok su nešto manje izražene u najgušće naseljenom polimsko-ibarskom regionu. Usljed ovakvih promjena planinski pašnjaci naročito oni koji su udaljeni od komunikacija, sve manje se sezonski eksploatišu, a u južnim područjima skoro su sasvim napušteni.

Tendencije ispoljene u Crnoj Gori postoje i u drugim brdsko-planinskim područjima Jugoslavije. To dovoljno potkrijepljuje i činjenica što je u Jugoslaviji u cjelini broj ovaca sveden na polovinu predratnog stanja. Ako se uzme u obzir i broj koza, gotovo smo se približili polovini predratnog broja. Prema tendenciji posljednjih četrdeset godina, broj ovaca nesumnjivo će se i dalje smanjivati, dok će se broj goveda blago povećavati ili zadržati na sadašnjem stanju, uz intenzifikaciju govedarske proizvodnje. Najveće smanjenje broja ovaca može se očekivati u primorskom i zetsko-bjelopavličkom regionu, nešto manje u regionu krša i u sjevernoplaninskom, a vjerovatno najmanje u polimsko-ibarskom regionu. Istovremeno se očekuje postepeno napuštanje tradicionalnog sistema ovčarenja koje treba da se orijentiše na specijalizovanu i savremeno organizovanu proizvodnju mesa.

SMJER BUDUĆE PROIZVODNJE I NAUČNOISTRAŽIVAČKA PROBLEMATIKA

Dosadašnje tendencije u našem ovčarstvu neminovno će uticati da se mijenja i smjer proizvodnje. Postepeno će se, naime, napuštati ne samo trojna proizvodnja nego i tradicionalni sistem gajenja ovaca. Već je istaknuto da su planinski pašnjaci sve manje u eksploataciji kako zbog smanjenja broja ovaca, tako i zbog toga što mnogi ovčari, naročito oni sa manjim stadima, ostaju i ljeti na matičnim gazdinstvima. Isto tako, mnogi vlasnici ovaca, u nemogućnosti da sa svojim stadima idu na planinske katune, predaju ih često, uz znatnu novčanu nadoknadu, na čuvanje onim vlasnicima koji su u mogućnosti da se sezonski koriste i udaljenijim planinskim pašnjacima. Planinskim pašnjacima uglavnom se ne koriste inokosna i stočarska domaćinstva, koja u određenom trenutku napuštaju gajenje ovaca, a nerijetko i poljoprivredna gazdinstva.

Raniji trojni smjer proizvodnje praktično je napušten time što vuna u ukupnom prihodu od ovce ne učestvuje više od 3°/. Mlijeko, isto tako, sve više gubi značaj budući da u ukupnoj vrijednosti ovčarske proizvodnje učestvuje 20-30°/, zavisno od područja, a u vrijednosti kržišne proizvodnje znatno ispod tog iznosa.

Smjer proizvodnje sa mesom kao glavnim i mlijekom kao dopunskim proizvodom ima izgleda da se još neko vrijeme zadrži u našem najgušće naseljenom sjeveroistočnom području (Bijelo Polje, Ivangrad, Plav i Rožaje) gdje će se broj ovaca sporije smanjivati nego u drugim područjima. Međutim, i ovdje će meso imati najveći značaj, dok je u nekim drugim područjima, posebno mediteranskom i submediteranskom, zapaženo okretanje proizvodnji mesa kao jedinom tržišnom proizvodu. Vunu ovdje nijesmo računali jer se ona kao sporedan proizvod pojavljuje u svim proizvodnim pravcima.

Naši dosadašnji naučnoistraživački rad na unapređivanju ovčarstva nije bio prilagođen savremenim tendencijama u ovoj oblasti. Stoga nije ni čudo što nemamo zadovoljavajućih rezultata, bar kada je riječ o genetskom poboljšavanju vezanom za bolju plodnost ovaca ili o spoljašnjim uticajima na plodnost. Sa pokušajima genetskog poboljšavanja naših autohtonih sojeva i ekopopulacija počeli smo već 1948. godine i to ukrštanjem sa nekoliko merino-tipova. Taj rad bio je poznat kao tzv. »merinizacija«, s prvenstvenim ciljem da se poveća količina i popravi kvalitet vune autohtone pramenke. Poslije toga rađeno je u nekoliko navrata sve do 1958. godine i samo te godine osjemenjeno je raznim tipovima merina oko 25 000 ovaca. No, pozitivnih rezultata nije bilo, jer je vremenom uništen sav podmladak iz tog ukrštanja.

Ukrštanje sa virtemberškim ovnovima obavljeno je u Bukovici (kraj Zabljaka) od 1963. do 1970. i u Pivi od 1979. godine. U to doba, posebno početkom rada u Pivi, cilj nam je bio povećanje tjelesne mase i plodnosti domaće ovce, ali, isto tako, i pravka osobina za proizvodnju vune. No, ni iz ovih eksperimenata nemamo još ni jedno kvalitetnije i konsolidovano stado meleza, koje se pozitivnim proizvodnim osobinama odlikuje od domaće ovce, kao polaznom osnovom u ovim ukrštanjima. U najnovijim eksperimentima te vrste cilj nam je bio da stvorimo i konsolidujemo meleze sa 25% krvnog udjela virtemberške i 75% domaće ovce. Zeljeni su melezi, doduše, dobijeni ali mi još ne znamo pouzdano da li oni posjeduju bolja proizvodna svojstva od domaće ovce, niti koja su to svojstva. Pored toga, godišnje se daje u javni rasplod 200-300 ovnića meleza F-1 između domaće i virtemberške ovce, i to kao »rasni« materijal. Međutim, većina tih meleza sigurno ne može poboljšati kvalitet domaće ovce, budući da ovi melezi po svojim proizvodnim svojstvima nijesu bolji, ako nijesu i lošiji, od podmlatka odgovarajuće starosti domaćih ovaca.

S obzirom na te istaknute činjenice, mi bismo morali radikalnije mijenjati našu ovčarsku politiku, a posebno mijenjati i produbljivati tematiku naučnoistraživačkog rada. Osnovni cilj bio bi da se postigne daleko intenzivnija i savremenija ovčarska proiz-

vodnja, a naročito da se poveća proizvodnja mesa. Jedna od mogućnosti za povećavanje proizvodnje mesa jeste da se masovnom i individualnom selekcijom pronađu ranozreliji i uzrasliji genotipovi unutar nekih domaćih populacija (npr., jezeropivske i sjeničke ovce) i da se intenzivnom ishranom tih genotipova postigne veća i brža proizvodnja kvalitetnog jagnječeg mesa. Na taj način formirala bi se matična stada natprosječnih domaćih ovaca. U nekima od njih sprovodilo bi se meliorativno ili pak industrijsko ukrštanje.

Istraživanjima u oblasti tretiranja hormonima treba da se omogući povećanje broja plodnih jajnih ćelija u istoj gestaciji, tj. da se postigne veći broj jagnjadi po jednom jagnjetu i pronađe praktično iskoristivo dvokratno jagnjenje u jednoj godini ili pak tri jagnjenja u dvije godine. Dosadašnja istraživanja na indukciji i sinhronizaciji estrusa hormonalnim metodama nijesu dala praktično primjenjive rezultate jer nijesu do kraja sprovedena i jer su ogledi vršeni u uslovima tradicionalnog, krajnje ekstenzivnog sistema ovčarenja.

Veoma su značajna istraživanja u oblasti meliorativnog ili kombinacijskog ukrštanja korišćenjem kako virtemberške, tako i neke izrazito mesnate rase, kombinujući takva ukrštanja još sa visokoplodnom finskom, odnosno romanovskom ovcom. Industrijsko ukrštanje kao odgajivačka metoda, u nas se praktično ne primjenjuje, mada značajno može doprinijeti efikasnosti ovčarske proizvodnje. Za to imamo odličnih primjera u engleskom i francuskom ovčarstvu. Da bi se došlo do najpovoljnijih kombinacija, eksperimentima bi trebalo obuhvatiti više rasa ovnova koristeći se pri tome smrznutom spermom.

U izboru aktuelne istraživačke problematike ne bi trebalo zanemariti uticaj egzogenih faktora, a naročito intenzivnije ishrane, na povećavanje plodnosti ovaca i omogućavanja oplodnje do jedne godine od rođenja jagnjeta.

Za genetsko poboljšanje šire populacije potrebno je organizovati proizvodnju ovnova isključivo u matičnim stadima gdje se redovno obavlja kontrola produktivnosti. Ta stada mogu biti formirana kako u čistim rasama (domaćim ili stranim), tako i u populacijama oplemenjene domaće ovce. No, ni iz tih stada ne bi se kao priplodno i rasno moglo proglasiti svako muško grlo, nego samo najbolja. Takva muška grla čiji su preci poznati i kontrolisani, odabirala bi se u odgovarajućem testu.

Na kraju bismo naglasili da proglašavanje takozvanih priplodnih centara bez matičnih stada i kvalitetnog materijala ne može doprinijeti da se poboljša kvalitet našeg ovčarstva.